

נפש לאסתר אומן זכרה לברכה

נשים בעולם היהודי

כתב עת למחקר והגות

חוברת יב
תשע"ו • 2016

הפקולטה למדעי היהדות אוניברסיטת בר-אילן

מסכה

הנהלה: פרופ' ישראל אומן, פרופ' אלישע האס, פרופ' אלי עסיס, פרופ' מרים פאוסט, רחל פורסטנברג, שני רוזן

עורך ראשי: פרופ' יהודה פרידלנדר
עורכת: ד"ר רבקה גולדברג (דביר)

מערכת: פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' זאב גריס, ד"ר מיכל הלד, ד"ר רות למדן, ד"ר לילך רוזנברג-פרידמן, פרופ' יעל שמש

מועצת מערכת: פרופ' שולמית אליצור, פרופ' ניצה בן-דב, פרופ' סוזן הנדלמן, פרופ' תמר וולף-מונזון, ד"ר רוני ויינשטיין, פרופ' חוה טורניאנסקי, פרופ' אוריאל סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' דוד רוסקיס, פרופ' איטה שדלצקי, פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית: נועה שליטין, הדס אחיטוב

תודות לבית שלום עליכם על תמיכתו בחוברת זו

רשימת המשתתפים:

ד"ר נורית אורחן

ד"ר נילי אריה-ספיר

דוד גדג'

ד"ר זהבה ויסהוז

פרופ' חוה טורניאנסקי

תמר לוז גרבר

ד"ר מרים סקלרץ

ד"ר רות קרא-איוונוב קניאל

פרופ' זיוה שמיר

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002

דוא"ל: massehet@gmail.com

שיווק והפצה: און-טיים בע"מ, מפרץ חיפה, טל: 04-8405051 דוא"ל: cs@ontime.co.il

כתב העת **מסכת** נוסד ב'מתן, מכון תורני לנשים' לזכרה של אסתר אומן, שהייתה בין תלמידותיו הראשונות. אסתר, שהקדישה את חייה לביתה ולגידול משפחתה, החלה לחבוש את ספסלי בית המדרש בהיותה בת שישים ושתיים, ולראשונה בחייה התעמקה בלימודי תנ"ך, תלמוד ומחשבת ישראל. לאחר שש שנים נפטרה ממחלת הסרטן. קורות חייה מגלמים אולי יותר מכל את מהפכת לימוד התורה לנשים שבדור האחרון.

תוכן העניינים:

עמ' 11	מפיבושת – מן המקרא לשירת זלדה מרים סקלרץ
עמ' 29	בין מוות לטרומ-חיים: מרכזיות הלידה במיתוס היהודי רות קרא-איונוב קניאל
עמ' 43	'משום נחת רוח לנשים' – הלכות נידה בצפון איטליה במאה השש-עשרה זהבה ויסהוז
עמ' 65	ילדות ונערות בספרות יידיש בעת החדשה המוקדמת חווה טורניאנסקי
עמ' 85	השתקפות דמות הגבר בסיפורי הנשים בעיתונות היידית ברוסיה הצארית נורית אורחן
עמ' 113	הנריאטה – איילת הבית: דמות הרעיה ברומן שירה מאת ש"י עגנון זיוה שמיר
עמ' 141	'קו פרשת הנידה' – מופע הווסת בין טומאה ללידה מחדש ברומן חבלים מאת חיים באר תמר לוז גרבר
עמ' 155	עבריות בתנועה – הגירתן של שתי נשים מארץ ישראל למרוקו ופעילותן בשדה החינוך העברי-לאומי דוד גדג'
עמ' 183	רוקמת בת תימן מן המעברה בגדרה – קולה הייחודי של שמעה קטיעי נילי אריה-ספיר
	תקצירים באנגלית

דבר המערכת

כתב העת מסכת יצא לאור לראשונה בשנת תשס"ב (2002) ומאז יצאו לאור אחד עשר כרכים של כתב העת ובהם מאמרים העוסקים, מהיבטים שונים ומגוונים, בנשים בעולם היהודי: נשים מן התנ"ך – דינה, אסנת, חנה והשונומית; נשים יהודיות בתקופות ובמקומות שונים – בארץ ישראל בתקופת התלמוד והשלטון היווני והרומי, ב'חברת הגניזה' באגן הים התיכון בימי הביניים ובקהילה היהודית בעזה במאות ה"ז וה"ח; מלמדות בתלמודי תורה באיטליה בראשית העת החדשה ומיילדות בארץ ישראל בשלהי התקופה העותומנית; נשים כותבות ויוצרות בתקופות ומקומות שונים – גליקל המל מהמבורג בת המאה השבע-עשרה וגריס אגילאר מלונדון מראשית המאה התשע-עשרה; נשות אדמורי"ם – אשת הבעש"ט ואשת הרבי מפיאסצנה, ומשוררות בנות זמננו – רחל, אלזה לסקר-שילר, זלדה ורבקה מרים.

חוברת זו של מסכת, יב במספר, רואה אור לאחר הפסקה של מספר שנים. בזכות פעילותם הברוכה של חוקרים, כותבים וקוראים רבים, שתמכו בכתב העת ועודדו את המשך פעילותו, התאפשרה התחדשות הופעתו במסגרת הפקולטה ליהדות באוניברסיטת בר-אילן.

המאמר הראשון בחוברת שלפניכם מפליג בין מרחבים רחוקים מאד של זמן ועולם. מאמרה של מרים סקלרץ בוחן את דמותו של מפיבושת בן יהונתן במקרא ובשירתה של זלדה ומקשר בין יחסה של המשוררת למפיבושת ליחס ההזדהות העמוק שלה עם החלשים והדחויים בחברה. זיקה זו לחלש הינה 'מאפיין מרכזי בדרך חינוכה החסידי של זלדה, בחייה האישיים וביצירתה: אמפתיה מלאה וכנה לחלש המצוי בשולי החברה ובשולי הסיפור המקראי. מבחינתה של זלדה הנגיעה בנפש הזולת הייתה חלק מרכזי בחובת האדם ובעבודת ה' שלו'. אנו מקווים כי מרחב זה, מן המקרא ועד ימינו, ימשיך לאפיין גם את חוברות מסכת הבאות.

הופעתו של כתב העת במסגרת אוניברסיטת בר-אילן היא במידה רבה לידה מחדש של כתב העת. מאמרה של רות קרא-איונוב קניאל עוסק בלידה ובמשמעות הקיומית שחוויה מופלאה זו מעניקה לחייו של כל אדם, בתפישה הקבלית הרואה בלידה נקודת מפגש ייחודית בין העולם האנושי לאלוהי ובתפישת הלידה על פי גישות רוחניות ופסיכולוגיות, בעולם היהודי ומחוצה לו.

בסיפורה של לידה מתחיל גם הרומן שירה של עגנון. על דמותה של הנריאטה, האם היולדת, אשתו הדחוייה של הפרופסור יוצא גרמניה מנפרד הרבסט, כותבת זיוה שמיר ומאירה אותה באור חדש ומרתק. במאמרה היא מצביעה על מטענים קבליים ואידאיים רבים העולים ממסכת הדמויות הסבוכה המרכיבה את סיפורו המופלא של עגנון.

יחד עם בחינת המערכת הזוגית המתפוררת של מנפרד והנריאטה הרבסט מתפרשים דבריה של זיוה שמיר גם בקשר לדמויות ומערכות אחרות, למן הספרות העברית והכללית – ועד למרחבים שמימיים, בעקבות שמה של הנריאטה, איילה בתרגום העברי, המוביל אל האיילה העליונה – השכינה וכנסת ישראל.

בעמידה מול עצם האפשרות להרות וללדת כמאורע מכונן בחייה של אישה, עוסק מאמרה של תמר לוז גרבר. הכותבת מתייחסת למופע הווסת, נושא נשי-ייחודי שהמעטו מאד לעסוק בו ביצירה האמנותית. המאמר מתמקד ברומן חבלים מאת חיים באר, המהווה, לדברי הכותבת, צומת תרבותי, ומשקף את השתנות היחס כלפי הווסת בספרות העברית החדשה. הכותבת בוחנת את נקודת המפנה בהתפתחות העלילה, המתרחשת באמצע הרומן, ובה אמו של המספר, אישה כבת ארבעים, מקבלת וסת בזמן שהיא שוקלת לשים קץ לחייה לאחר שבנותיה הקטנות מתו ובעלה בגד בה. ההתרחשות הופכת לאירוע מכונן עבור האישה ועבור בנה שנולד בעקבות המעמד.

בעולם היהודי-הלכתי כרוכות הלידה, ואפשרות הלידה, בנושא הנידה. מאמרה של זהבה ויסהוז עוסק בהלכות נידה ובתפישות העולם הבאות בהן לידי ביטוי בספרות ההלכתית של יהדות איטליה בראשית העת החדשה. במאמרה היא בוחנת כתבי יד שיועדו בעיקר לקריאתן ולימודן של נערות ונשים אשר קראו וכתבו ביידיש, בעיקר בצפון איטליה.

מאמרה של חוה טורניאנסקי עוסק גם הוא בנערות ובנשים אלו ובחברותיהן. בספרים לא מעטים מן המאות השש-עשרה ועד השמונה-עשרה ניתן למצוא עקבות ללמדנות של נשים ונערות. ניתן למצוא עקבות אלו בספרים שמיועדים בעיקר להן ונכתבו במיוחד למענן וניתן גם למצוא נשים ונערות שלקחו חלק ממשי במלאכת הספר, לעתים על ידי שותפות כזו או אחרת במלאכת הדפוס ולעתים (נדירות אמנם) אף כמחברות ממש.

גם מאמרה של נורית אורחון עוסק בנשים שדיברו וכתבו יידיש, צפונה ומזרחה משם, במזרח אירופה (ברוסיה הצארית) ובתקופה מאוחרת יותר – בראשית

המאה העשרים. הכותבת ליקטה מתוך עיתונות היידיש של התקופה סיפורים רבים שכתבו נשים. אף שהמאמר עוסק בדמות הגבר, האב או בן הזוג, דומה כי במרכזם של הסיפורים כולם עומדים יחסי זוגיות קשים ומעורערים. כשנחשפים לסיפורים אלה שכתבו נשים יהודיות מתחום המושב הרוסי, אי אפשר שלא להיזכר בדברים האלמותיים שנכתבו על ידי הסופר הרוסי המופלא לב טולסטוי, שחי ויצר כה סמוך אליהן, בזמן ובמקום, בפתחה לרומן הידוע שלו 'אנה קרנינה': 'כל המשפחות המאושרות דומות זו לזו. כל משפחה אומללה – אומללה בדרכה שלה'.

בתקופה מעט מאוחרת יותר, ובמקום ועולם תרבותי שונים לחלוטין, עוסק מאמרו של דוד גדג'. מאמר זה מוליכנו בעקבותיהן של שתי נשים עצמאיות ואמיצות, ילידות צפת, שגדלו יחד במושבה מטולה של סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים אך נאלצו לעזוב את ארץ ישראל ולבנות לעצמן עולם חדש. הן השתקעו במרוקו וניסו לטעת בתוך הקהילות המסורתיות שם, משהו מערכי החינוך הארץ-ישראלי העברי של ראשית המאה העשרים. המאמר עוסק בעולמן האישי ובפעילותן החינוכית במרוקו.

אחת הנשים, בלהה בנדרלי, מספרת במכתב על חגיגות ט"ו בשבט שערכה בקזבלנקה בשנת 1944:

למען לסמל את חג האילנות שחל השבוע יצאו צעירנו לגנים נטעו עצים לשם אחדות המחשבה ולמעשה עם ילדנו בארצנו. בדברי להם תיארתי את חג האילנות בארץ [...] במשך יום זה שכחנו תבל ומלואה והרגשנו עצמנו כבאחת מפנות ארצנו.

בהגירה ובמעבר מעולם תרבותי אחד לעולם חדש ושונה עוסק גם מאמרה של נילי אריה-ספיר, הבוחן את חייה ודעותיה של אישה ואם שעלתה מתימן בעליית 'מרבד הקסמים' והשתקעה במעברת גדרה. שמעא קטיעי, שעסקה כל חייה בעבודה קשה לפרנסת משפחתה, ידעה לבחון לעומק את ההתרחשויות החברתיות והאנושיות סביבה ולתת ביטוי חד ובהיר לדעותיה. נילי אריה-ספיר שוחחה עמה לאורך שנים אחדות, ושמעה ממנה אמירות מעניינות ביותר על המתרחש סביבה ועל ההבדלים בין חברות ותקופות.

מלידה לחיים, מהגירה וממעברים, ממזרח וממערב, מתימן וממרוקו, מאיטליה ומאשכנז, מירושלים ומגדרה, מן המקרא ועד ימינו, נארגת מסכת זו, יב במספר, הראשונה במסגרת הפקולטה למדעי היהדות באוניברסיטת בר-אילן. נקווה שבעקבותיה תארגנה עוד מְסֻכּוֹת הרבה.